

Interview: Filosofen Peter Kemp fastholder et normativt dannelsesbegreb og vil bruge de næste fem år på at give visionen om den kosmopolitiske verdensborger kød på kroppen.

FOTO: JAN BLIUS

Den virkelige dannelse er dannelsen til verdensborger

* »Alle pædagoger og lærere må affinde sig med, at verden er sårbar og dens overlevelse vores opgave«. Med disse ord pegede Peter Kemp i sin tiltrædelsestale som professor ved Danmarks Pædagogiske Universitet på, at dannelsen af verdensborgeren er en filosofisk og praktisk opgave for alle pædagogiske fag. Men hvad er det for en dannelse, som skal bringe os ud af vores forestilling om at være isolerede individer eller folkefærd og over i en identitet som kosmopolitiske verdensborgere?»

Paul Ricœur skriver i 'Oneself as Another' (1992), at menneskets identitet ikke blot kan tilskrives mennesket udefra og én gang for alle. Han pointerer, at mennesket ikke har en uforanderlig personlighedskerne, men at det ændrer sin identitet og fortælling om sig selv – sin narrative identitet – hele livet igennem. Kan dannelsesstanken forenes med en respekt for det unikke og ikke-udskiftelige menneskes egen fortælling?

»Individet skal ikke afskaffes, men individet skal forstås socialt og historisk. Derfor hænger min identitet i snævrere forstand sammen med udviklingen af identiteterne hos dem, jeg er sammen med. Dannelsesstanken kan i høj grad forenes med respekten for det unikke. Og det unikke er det, at den enkelte har sin egen livshistorie, og sit eget ansvar for sit liv. Men det unikke menneske er sammen med andre unikke mennesker. Den narrative identitet er ikke en isoleret historie. Menneskets selv er socialt.«

Det er ellers en normal forestilling, at man får fra taget sin egen historie, hvis man for eksempel skulle finde på at læse filosofi. Man synes rede til at forlade verden og at træde ind i abstraktionens og spekulations fængsel. Du leder Institut for pædagogisk filosofi: Er der her plads til den enkeltes erfaringer og livshistorie?

»Det håber jeg, der er. Som lærer skal man lægge ting frem og stå for noget, som eleverne og de studerende kan spille bold op ad. De skal have noget

modspil. Men samtidig skal institutionen respektere dem for de forskellige måder, de reagerer på. Kunsten at undervise drejer sig ikke kun om at få disciplineret folk forstået som den negative side af uddannelsen. Den positive side af uddannelsen består i, at mennesket skal blive et kulturelt væsen. Filosofen Immanuel Kant mente, at mennesket som udgangspunkt er et vildt dyr; men at det har mulighed for at blive fornuftigt. Mennesket må danne sig for virkelig at blive et menneskeligt væsen, som det er til at holde ud at være sammen med. Kulturen er den anden natur. Vi kan, som Kant og Hegel siger, udvikle vores første natur til kultur.«

Selvets forviklethed

»For at få en narrativ identitet kan jeg...ikke stille mig tilfreds med min egen livshistorie«, men må have blik for »min egen livshistories forviklethed med andres«, skriver du i bogen 'Praktisk visdom. Om Paul Ricœurs etik' (2001). Er det (ud)dannelsesystemernes ansvar, at disse forvikletheder understøttes?

»Alle ønsker at være enestående, men det er en illusion at tro, at vi ikke indgår i en fælles verden. Der skal ske forviklinger i en positiv forstand, der også giver plads til det enkelte menneskes bidrag. Megen pædagogik har opfattet dannelse som en individuel affære, hvor den enkelte skal trække det op af sit indre og blot have en anledning til at det vælder frem. Det betragter jeg som pædagogisk pietisme. Forestillingen om, at det hele er der i det indre, er en illusion. Det menneskelige selv er et socialt og historisk selv.«

Ricœur fastholder sprogets uomgængelighed. Det kan ikke reduceres til videnskab eller til nok så smukke portioner curricula i nok så formidable skoler og universiteter. Ricœur fremhæver også, at det menneskelige selv er et livslangt fortolkningsprojekt. Hvordan tænke og realisere dannelsen som en selv/ets hermeneutik?

»Inspireret af Ricœur vil jeg sige, at dannelsen hænger sammen med den påvirkning og formning af selvet, der sker, når selvet re-figureres. Denne re-figuration kan ske, når den enkelte møder eller fortolker et værk. Jeg står ikke bare med og i min egen livshistorie, men ser den i lyset af modelhistorier. Den egentlige dannelse sker igennem den mimetiske og hermeneutiske proces. Den, der ser sig selv i det værk, der bliver lagt frem, ser sit eget liv igennem det – uden dog hermed at sige at man bliver identisk med det, der fremstilles i værket. Den egentlige dannelsesproces sker gennem sproget, og teksterne har en virkningshistorie. Refigurationen af selvet er den virkning, som værket har, når det bliver fortolket.«

At arve traditionen kritisk overskridende

Hvordan skal filosofien formidles på Danmarks Pædagogiske Universitet?

»Kulturen er udviklet af andre end os selv, og derfor kan vi slet ikke undvære filosofi og idéhistorie. For at få hånd om, hvad der sker, må vi gå tilbage til kulturens første tanker og skabe en linie fra Platon og Aristoteles til Kant og Hegel og frem til vore dage. På visse tidspunkter i historien er det lykkedes mennesker at formulere, hvad det er, der sker med os.«

Drejer det sig om at arve traditionen kritisk overskridende? Skal vi søge at bibringe verden en ny og uset fortolkning efter at have udvist respekt for traditionen?

»Man må søge at lægge en afstand til sin egen tid og til den evindelige kredsen omkring sig selv. Ved at gå tilbage i historien kan man måske lære at se problemerne i en mere enkel form. På den måde kan man komme til at forstå den virkningshistorie, der har fundet sted. Man lærer også at forstå sig selv og bliver bedre til at orientere sin handling efter denne indsigt.«

Hvordan tænke selv-ansvaret og etikken sammen ▶

- *med dannelsestanken? Er ansvaret intimt knyttet til dannelsestanken på den institution, du bestyrer? Eller er der tale om forskellige projekter?*

»Nej, dannelsen er jo netop det at få mere hold på den livshistorie, jeg er og har del i. Og dermed får jeg mere hold i min egen identitet. Hvis vi kunne skifte identitet fra det ene øjeblik til det andet, så var der ikke noget ansvar og ingen kontinuitet. Så ville det være muligt at sige: jeg har ikke noget ansvar, da jeg er en anden nu, end jeg var for fem minutter siden. For jeg hænger slet ikke sammen med mig selv tidligere. Men mennesket har en identitet, som det må forholde sig til. Det er jo muligt at sige: jeg har et andet synspunkt nu end tidligere. Som Aristoteles siger, kan vi ikke give ros og dadel til et væsen, der ikke hænger sammen. Vi udpeges som tilregnelige og tilskriver andre mennesker identitet, hele livet igennem. Det narrative og det hermeneutiske er forudsætninger for, at vi kan have ansvar. Menneskets narrative identitet er altid forviklet med andres liv.«

Kosmopolitisk dannelse

Er der forskel på uddannelse og dannelse?

»Ja. Uddannelse drejer sig om opøvelse af færdigheder, og den kan godt have en meget lav grad af dannelse. Selvom det at beskæftige sig med færdigheder også er noget dannende, er det vigtigt at fremhæve, at det at fylde bevidstheden med kompetencer og færdigheder er noget andet end at forstå sammenhængene i livet. Man kan godt tænke sig meget dannede mennesker, som næsten ikke har nogen uddannelse. De har en fornemmelse af, hvordan man skal leve sammen, og de har en sammenhæng i deres liv, også tidsligt, men de har ikke megen egentlig videnskabelig eller teknisk viden. Og omvendt kan man tænke sig højt teknisk-videnskabeligt uddannede mennesker, der ikke har ret megen dannelse.«

Frygter du, at dannelsen er ved at ryge ud af uddannelsen i dagens Danmark?

»Det er et problem, at den dannelse, vi har, er så lokal. Den risikerer at blive bornert og ende i nationalisme. Måske ikke så meget nationalisme i gammel forstand som en flugt tilbage til det lokale. Selv efter Brixtofte vil man have større respekt for lokalend for landspolitikerer. Jeg frygter en så indsnævret dannelse, at der slet ikke er noget kosmopolitisk i den. Det er det, der er den store fare – også internationalt. Amerikanerne isolerer sig, og hvis de ikke kan få lov til det, så fører de krig. Jeg sætter det som min opgave de sidste fem år, jeg har her, at prøve at udvikle en idé om, hvad egentlig verdensborgeren går ud på. Det er der, systemet har svigtet. Vi har kun givet folk sans for de lokale værdier. Folk kan jo ikke se noget i EU, og nationen kan de heller ikke se noget i, og derfor går de tilbage til det lokale.«

Ligger det inden for dit embedes pligt – dit 'officium' – og den filosofiske tradition, som du varetager, viderefører og nyfortolker, at forsvare et normativt dannelsesideal?

»Hele vores universitet er normativt. Al videnskab er normativ. Du kan ikke drive lægevidenskab og sige, at du ikke er interesseret i at helbrede folk. Du kan ikke drive retsvidenskab og samtidig sige, at du ikke er interesseret i retfærdighed. Det er mere prægnant end for noget andet universitet, at når man laver et pædagogisk universitet, så vil man fremme det gode liv i samfundet. Vi ønsker selvsagt at bidrage til en god dannelse og uddannelse. Vort fokus er normativt, og det drejer sig om hele uddannelses- og dannelsesprocessen.«

At gøre det universelle konkret

Lader det sig gøre at fastholde et substantielt dannelsesbegreb i et foranderligt og komplekst samfund?

»Jeg vil hellere argumentere for et dannelsesbegreb fyldt med indhold end for et substantielt. Det substantielle ligner forestillingen om noget, der blot foreligger. Taler man om substans taler man ofte om

en tvang til at tilslutte sig. Læs de her standardbøger – og så er alt i orden! Dannelsen skal have et indhold, men dette er ikke afgjort en gang for altid og for alle. Vingefanget i det må vi finde nogle begreber for. Det må gives konkret indhold i verdensborgeren. Hos Kant ses menneskeheden som en konkret republik. Men hans idé om verdensborgeren drejer sig kun og i såre negativ forstand om, at vi ikke slås. Men det hjælper jo som sagt ikke at sige, at vi bare skal holde op med at slås og blive pacifister. Vi er nødt til at sige, at vi har nogle konkrete problemer med forurening, terrorisme, kommunikationssystemerne, udvekslingerne mellem kulturerne, flygtningestrømmene etc. Dannelse er at kunne konkretisere det universelle. Og vi må søge at gøre det bedre end Kant gjorde det i sit skrift 'Den evige fred' i 1797. Men det universelle skal ikke substantialiseres til en færdig substans, som vi bare skal til at bo i.«

Er den idealistiske, tyske dannelsestænkning passé - eller tværtimod uomgængelig?

»Hvis dannelsestænkningen ser sig selv i modsætning til uddannelse, viden og kompetence, så er det betænkeligt. Det er også betænkeligt, hvis dannelsen opfattes alt for snævert. Men Oplysningstidens tanker om det universelle menneske er højaktuelle. I min tiltrædelsesforelæsning sagde jeg, at mit ideal er verdensborgeren, men tænkt langt mere konkret, end Kant forestillede sig. Han skrev jo kun, at vi ikke kan nøjes med folkeretten, og at vi må arbejde for, at vi kan lave krig på en civiliseret måde – hvordan man så end kan gøre det? Han sagde, at der skulle være fred mellem folkene, men i vore dage er det alt for lidt at tale om fred. I dag må vi også inddrage miljøspørgsmål, immigration og forskellige kulturers forhold til hinanden etc. Sådanne fænomener glider fuldstændig uden for Kants horisont. I dag må vi være kosmopolitiske. Miljøspørgsmål kendte Kant selvfølgelig slet ikke, og sammenstød med fremmede kulturer var heller ikke noget, man kendte til i Königsberg. Den virkelige dannelse er dannelsen til

verdensborger i en helt anden konkret forstand, end Oplysningstiden kunne forestille sig.«

En kanon for det gode liv?

Bladrer man i studieordningen for pædagogisk filosofi ser det ud som om uddannelsen har en kanon?

»Det er klart, at der skal være filosofihistorie, kendskab til de førende filosofiske og pædagogiske teorier – og til de øvrige videnskaber, vi har her på universitetet: sociologi, antropologi, psykologi etc. Og de studerende skal selvfølgelig kende til erkendelse, etik og æstetik. Det må være ambitionen at finde hovedretningerne, de bedste bøger og den bedste måde at læse dem på. Hvad angår etik mener jeg, at Ricœur er noget af det bedste – han er original og måske den største nulevende filosofihistoriske pædagog. Han er post-kantiansk aristoteliker med respekt for hegelianske formidlinger. Vi må vende tilbage til den praktiske visdom, for normerne og lovene har vist sig at være utilstrækkelige. Når reglerne viser sig at tjene det modsatte af det gode liv, så må man vende tilbage til visdommen og etikken.«

Skal arven fra dannelsesstænkningen opløses i og overskrides af en tale om kompetencer? Skal vi således hellere tale om etisk formuleringskompetence og om tværvidenskabelig kompetence end om dannelse (forstået som 'Bildung') – da der alligevel ikke længere kan tegnes eller øjnes forbilleder, som den endnu udannede må stræbe efter at spejle sig i og lære af?

»Selvom jeg selv har lanceret udtrykket 'etisk formuleringskompetence', er jeg bestemt ikke enig i, at dannelsen skal afskaffes eller afløses af talen om kompetencer. Det gælder, at vi på alle områder må have kompetencer. Etik er ikke bare et spørgsmål om at væve, men også et spørgsmål om at kunne formulere sig og erhverve sig en indsigt i tingene. Men det er ikke selve kompetencen, der udgør dannelsen. Dannelsen er det, som former personen og

fællesskabet. Og den får vi ikke bare via opøvelsen af færdigheder.«

Direktør Hans Siggaard Jensen fra Learning Lab Denmark siger, at kompetence er et spørgsmål om at kunne håndtere kompleksitet; og at vi ikke bør være så triste over dannelsesstankens og de snævre kvalifikationers forsvinden.

»Så taler han kun om en formel færdighed, og det er ikke tilstrækkeligt. Det drejer sig også om selvrefleksion og om et konkret fælles liv. Selvfølgelig er der færdigheder i det hele. Men du kan ikke forstå det hele ved blot at sige, at vi bare skal kunne det og det. Vi skal også kunne forstå det og ville det. Ellers bliver det ikke realiseret og vi bliver bare nogle maskiner. Så glemmer vi det afgørende, at vi lever under endelighedens vilkår. Mennesker er uerstattelige, tingene kan tabes osv. Hvis man kun tænker i kompetencer, så glemmer man etikken.«

Nu synes du at tale om personligheden og en række klassiske dyder. Prøver du at genopvække en aristotelisk og stoisk dydstænkning: 'Kend dig selv og Vær den du er'?

»Ja, det er rigtigt. Blot må dette personlige ikke opfattes som noget, der er løsrevet fra det sociale. På en vis måde må man fastholde dydstænkningen. Kompetence kan ikke være meget andet end en teknik. Når jeg taler om 'etisk formuleringskompetence', drejer det sig om en evne og en teknik til at kunne tale og argumentere om etik. Men den er aldrig tilstrækkelig og kan ikke stå alene. Du kan udmærket have en fantastisk udviklet etisk formuleringskompetence og være et rigtigt dumt svin, ikke!« ▲

Steen Nepper Larsen
Asterisk@dpu.dk

Peter Kemp

Født 1937. Teologisk kandidat fra Aarhus Universitet i 1964. Studieophold i Strassbourg, Paris, Heidelberg, München og Tübingen 1965-69. Dr. theol. fra Københavns Universitet 1973 på afhandlingen 'Théorie de l'Engagement', I-II (Paris), fil.dr. 1991 fra Göteborgs Universitet på afhandlingen 'Det Oersættlige, en teknologi-etik' (Stockholm). Fra 1972 lektor ved Filosofisk Institut på Københavns Universitet. Med til at stifte Filosofisk Forum i Kbh. i 1980. Fra 1989 docent på Filosofi på KU. Fra 1993 leder af Center for Etik og Ret tilknyttet Københavns Universitet. Fra januar 2001 leder af Institut for Pædagogisk Filosofi på Danmarks Pædagogiske Universitet – og fra d. 1. december 2001 professor samme sted.

Han har bl.a. skrevet 'Sprogets dimensioner' (Kbh. 1972), 'Engagementets poetik' (Kbh. 1974), 'Det uerstattelige. En teknologi-etik' (Kbh. 1991), 'Tid og fortælling. Introduktion til Paul Ricœur' (Kbh. 1995) og 'Praktisk visdom. Om Paul Ricœurs etik' (Kbh. 2001).

Kemp har introduceret flere generationer af danske læsere til fransk filosofi og udgivet bøger om bl.a. Sartre, Derrida og Levinas. Han er kongenial med sin franske læremester Paul Ricœur (f.1913), og som denne levende optaget af fænomenologi, hermeneutik og etik. Desuden er Kemp samfundsdebattør, og han deltager ofte i offentlige stridigheder om ældreomsorg, sundhedspolitik, bioetik, teknologi, Europa, stormagtspolitik og krig.

I sin tiltrædelsesforelæsning på DPU den 4. december 2001 talte Peter Kemp under overskriften: 'Efter World Trade Centers fald: Pædagogisk filosofi i en sårbar verden'. Forelæsningen kan findes på www.dpu.dk